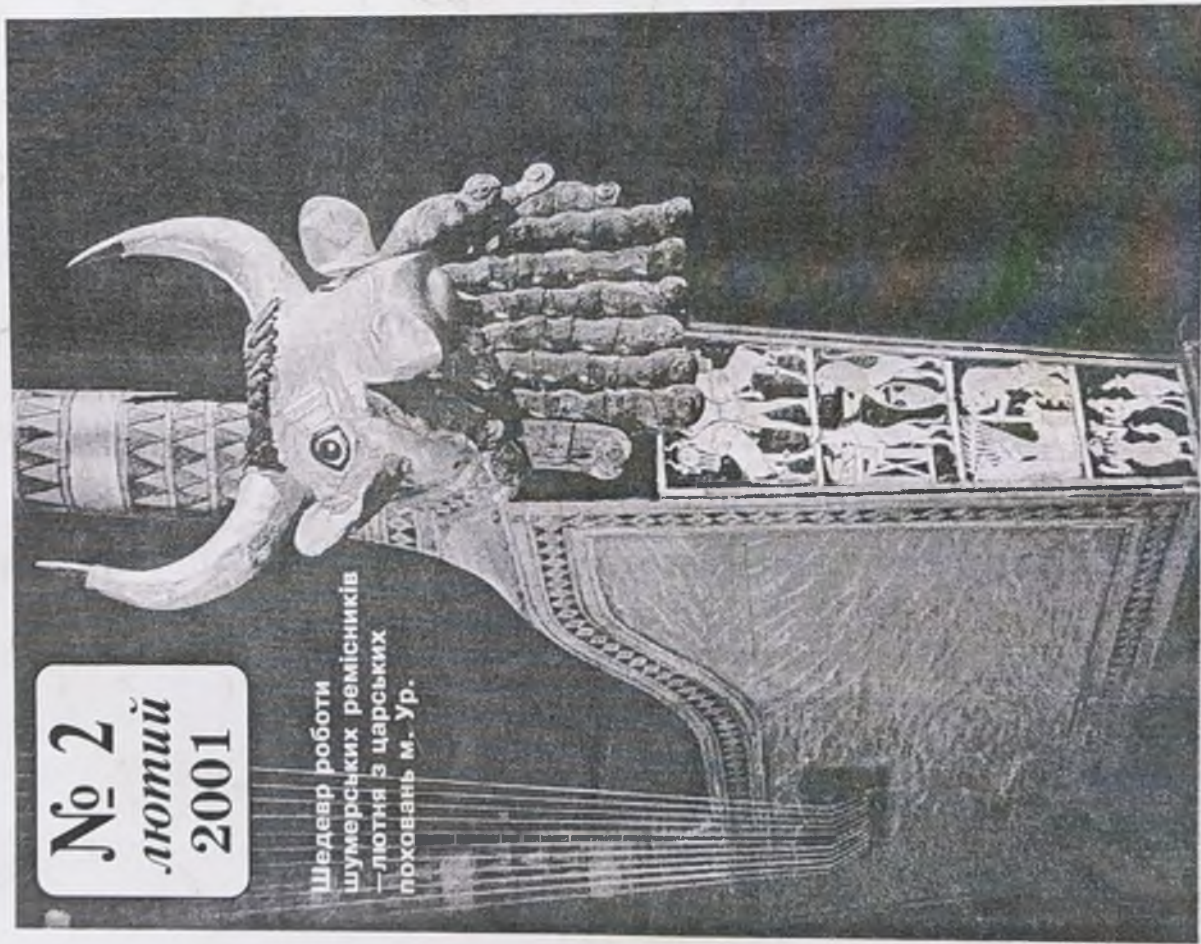

ІСТОРИЯ В ШКОЛІ

Науково-методичний журнал для вчителів

№ 2
лютий
2001

Шедевр роботи
шумерських ремісників
— люття з царських
поховань м. Ур.

ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

№ 2'2001

Науково-методичний журнал. Індекс видання 74654. Виходить щомісяця.

Свідоцтво про державну реєстрацію — серія КВ №1376.

Видавництво «Етносфера» 03035 м. Київ, а/с 59, конт. т. (044) 276-88-29.

Видавець: *Національний педагогічний університет ім. М.Драгоманова.*

Виданню часопису сприяють:

Інститут історії України НАН України,

Інститут педагогіки АПН України,

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів,

Творча спілка вчителів України,

Міжетнічна педагогічна асоціація України.

Редакційна колегія:

Володимир Абаїмов

Роман Арпишевський

Анатолій Будда

Едуард Вільчковський

Юрій Войцеховський (шеф-редактор)

Дмитрій Злепко (Мюнхен)

Людмила Калініна

Борис Кобзар

Омелян Коваль (Брюссель)

Володимир Комаров

Віктор Король

Фелікс Левітас

Ольга Малій

Петро Панченко

Павло Поляняський

Олена Пометун

Олександр Ресніт

Владислав Анджей Серчик (Варшава)

Володимир Сотниченко

Геннадій Стрельський

Олександр Сушко

Федір Турченко

Рафаель Шамелашвілі

Галина Швидько

• «Історія в школі» 2001

Відповідальні за випуск:

Ю.Войцеховський, А.Гусєв (комп'ютерний набір та верстка)

Зміст

Педагогічний колегіум

Раїса Осадчук. Сутність і види контролю і перевірки знань учнів.....2

Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках історії.....7

Тетяна Чубукова, Петро Мороз. Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів
(Всесвітня історія, 7 кл.).....8

Ольга Малій. Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів
(Всесвітня історія, 8 кл.).....15

Сергій Карачун. Модульно-рейтингова система навчання історії України
у ВУЗах І—ІІ рівня акредитації.....19

Творча майстерня

Сергій Терно. Технологія формування наукових понять в учнів 9-х класів
на уроках історії (закінчення).....24

Володимир Комаров. Визвольні змагання українського народу (1917—1920 рр.)
як складова змісту економічної освіти (10 кл.). (Закінчення.).....28

Біля класної дошки

Людмила Болейко. Урок: «Українська культура на початку ХХ ст.:
архітектор В.Городецький».....33

Володимир Сотниченко, Ольга Ільюшина. Тема: «Утворення Московської
держави» (7 кл.).....36

Кабінет історії

Богдан Копцюх. Використання матеріалів кабінету історії і правознавства
у навчально-виховній роботі.....38

Кабінет правознавства

Володимир Абаїмов, Лариса Стрельська. Право на життя і його ціна
в історії (за мотивами біографії і творів О.О.Малиновського).....39

Бюро перекладів

Подорож в Урарту-країну. Пер. І.Мазорс.....43

КДІУ

ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1917—1920 рр.) ЯК СКЛАДОВА ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ (10 кл.)*

Вивчаючи історичні події в Україні періоду гетьманату П.Скоропадського, десятикласники розв'язували такі творчі завдання.

8. 28 квітня 1918 р. у своєму зверненні до українського народу гетьман П.Скоропадський проголосив:

— повне відновлення прав приватної власності;

— відновлення поміщицьких земельних володінь;

— повернення колишнім власникам націоналізованих Центральною Радою промислових підприємств та банків;

— свобода торгівлі та підприємницької діяльності;

— скасування державної монополії як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі.

Чому уряд П.Скоропадського проводив саме такі заходи в економіці? До яких наслідків вони могли привести?

9. В часи правління П.Скоропадського була скасована державна монополія на торгівлю хлібом. Спочатку це привело до певного покращення продовольчого становища в державі. Але потім почався неконтрольований ріст цін на хліб. Дуже швидко ціна на хліб досягла фантастичних розмірів. Один пуд пшениці коштував 200 крб. царськими грошима. За цих обставин уряд П.Скоропадського почав обговорювати питання про можливе повернення хлібної монополії. Чим пояснити, що уряд П.Скоропадського скасував хлібну монополію держави? Чому спочатку це привело до поліпшення продовольчого становища в Україні, а потім до неконтрольованого росту цін на хліб? Якими могли бути соціальні наслідки цього процесу?

10. Аналізуючи діяльність уряду П.Скоропадського, деякі історики відзначають, що йому не вдалося належним чином розв'язати два найважливіших питання: *соціально-економічного розвитку України та її національної незалежності*. Спроба П.Скоропадського встановити стабільність в Україні старими, дореволюційними методами зазнала цілковитого краху. Чи згодні ви з такою думкою вчених істориків? Якими фактами її можна підтвердити або спростувати?

Наведені щойно завдання розв'язуються десятикласниками під час вивчення внутрішньої політики Української держави часів П.Скоропадського. Вирішуючи перше з них, десятикласники, як правило, відзначали, що П.Скоропадський презентував інтереси поміщиків та колишніх власників промислових підприємств та банків. Саме тому він здійснював економічну політику, протилежну тій, яка мала місце в часи Центральної Ради. Тоді вчитель нагадує школярам, що під час вивчення діяльності Центральної Ради було висунуто припущення про можливі позитивні наслідки економічної політики цього уряду. Заходи Центральної Ради мали на меті припинити неконтрольований ріст цін на промислову та сільськогосподарську продукцію. Центральна Рада прагнула також до здешевлення кредитування, яке надавалося банками промисловим підприємствам. Все це повинно було поживати економічне життя держави і, як результат, сприяти подоланню економічної та соціальної кризи у суспільстві. Свої зауваження вчитель завершує словами про те, що навіщо ж було гетьману П.Скоропадському запроваджувати заходи, протилежні діяльності Центральної Ради. Як відомо, Центральна Рада значно посилила державне регулювання економіки, що повинно було би привести до подолання соціально-економічної кризи українського суспільства. У відповідь на це, один із старшокласників сказав, що якби заходи Центральної Ради мали позитивні наслідки і привели до подолання кризових явищ, то і гетьманського перевороту не було б. Після цього вчитель пропонує учням знов пригадати заходи Центральної Ради у галузі економіки та встановити їх наслідки, які мали місце у реальній дійсності, а не в теоретичних міркуваннях політичних діячів Центральної Ради.

Учні відзначали, що, якщо аналізувати наслідки встановлення державного контролю за цінами, то, здавалося б, цей контроль мусив зупинити ріст цін та зняти соціальну напругу у суспільстві. Але кожний підприємець прагне до того, щоб, врешті-решт, отримати прибуток. Тому він не може продавати ті чи інші товари за цінами, які йому не вигідні. Встановлення державного контролю за цінами, яке здійснила Центральна Рада, привело до того,

* Закінчення. Поч. див. у № 1 журналу за 2001 р.

що товари зникли з легального товарообігу та опинилися на «чорному» ринку. А такий ринок контролювати абсолютно неможливо. Ціни «чорного» ринку почали стрімко рости. І це мало наслідком зростання соціальної напруги у суспільстві. Ті ж самі наслідки спостерігалися і в результаті встановлення державного контролю над банками. Здавалося б, що встановлення такого контролю повинно привести до здешевлення кредитів, які надавалися промисловим підприємствам. Але банкір теж є своєрідним підприємцем. На відміну від промисловців, він має справу з фінансовими ресурсами, тобто грошима. Тому банкір теж прагне отримати максимально можливий прибуток. Цього можна досягти, запровадивши відповідний відсоток по кредитах. Якщо держава втручається в діяльність банків, то це робить кредитну діяльність банків не вигідною для самих банків. Зрештою, банки припиняють будь-які операції з кредитними ресурсами. Таким чином, запровадження Центральною Радою державного контролю в економіці привело до прямо протилежних наслідків порівняно з тими, які повинні були мати місце в теорії. Саме тому гетьман П.Скоропадський і запровадив такі заходи, які були абсолютно протилежними політиці Центральної Ради. При цьому, відзначали десятикласники, гетьманський уряд сподівався, що відновлення приватної власності приведе до появи конкуренції як у виробництві, так і у банківській сфері. А це, в свою чергу, обмежуватиме ріст цін та стимулюватиме підприємницьку діяльність. Ліквідація ж державної монополії в торгівлі дозволить підприємцям реалізувати свою продукцію на вигідних для них умовах.

Спочатку воно так і було. На деякий час гетьманський уряд П.Скоропадського зміцнив економічне становище в державі і дещо поліпшив рівень життя населення. Але згодом ціни почали стрімко і неконтрольовано зростати. Рівень життя у таких умовах дуже швидко знижувався. Привертаючи увагу десятикласників до цих фактів, вчитель пропонує школярам пояснити, чому навіть в умовах відновлення приватної власності гетьманський уряд не зміг контролювати ціни. Така пропозиція вчителя приводить до того, що на уроці виникає пауза. Учні стикаються з парадоксальним фактом. На попередніх етапах вивчення історії України у школярів було сформоване уявлення про існування чіткої залежності між такими складовими чинниками розвитку економіки, як ціни, конкуренція, рівень монополізації виробництва та рівень концентрації виробництва. Десятикласники висловлюють найрізноманітніші припущення, які, як свідчить практика, нерідко дуже далекі від істини. Потім вчитель звертається до них

із пропозицією пригадати зв'язок між монополізацією економіки та конкуренцією на ринку. Десятикласники говорять, що чим вищий рівень монополізації виробництва, тим жорсткішою стає конкуренція між монополіями. В середині ж самої монополії конкуренція повністю усувається. Нова пропозиція вчителя полягає в тому, щоб школярі пригадали, яким чином монополія контролює ціни в середині самої себе. Старшокласники пригадують основні види монополістичних об'єднань, які вони вивчали як у курсі вітчизняної, так і всесвітньої історії. Мова йде про картелі, синдикати, трести та концерни. Саме після цього школярі висловлюють думку про те, що рівень монополізації економіки, який встановився в Україні на початку XX ст., був настільки високим, що конкуренція як явище капіталістичного ринку вже не могла контролювати ціни, тобто обмежувати їх зростання. Саме така підготовча робота дозволить школярам успішно розв'язати наступні завдання. Вони застосовуються на заключному етапі уроку, присвяченого внутрішній політиці Української держави часів П.Скоропадського. Під час обговорення учнівських відповідей доцільно звернути увагу на тісні зв'язки між успішністю розв'язання соціально-економічних проблем тим чи іншим урядом та збереженням незалежності української держави. Учні під керівництвом вчителя мають дійти висновку, що в результаті спроби уряду гетьмана П.Скоропадського розв'язати нагальні проблеми розвитку України старими дореволюційними методами, соціально-економічна і політична ситуація в Україні ще більше загострилася. Саме це і було основною причиною падіння гетьманського уряду та приходу до влади Директорії УНР.

Під час вивчення внутрішньої політики Директорії УНР десятикласникам були запропоновані такі творчі завдання.

11. 26 грудня 1918 р. з'явилася Декларація Директорії, в якій, зокрема, йшлося про вирішення аграрного питання в Україні. Всі дрібні та середні селянські господарства залишаються у власності їх власників. Решта ж земель надходить для забезпечення малоземельних та безземельних селян. Це стосується не тільки земель поміщиків, а й духовенства та державних земель. Для проведення земельної реформи створюються народні земельні управи. Якими причинами була обумовлена саме така політика Директорії УНР в аграрному питанні? До яких наслідків вона могла привести?

12. В.К.Винниченко в книзі «Відродження нації» писав, що одним з найважливіших завдань Директорії була боротьба зі спекуляцією. Всі форми спекуляції підлягали кримінальному покаранню згідно з умовами

військового часу. Для цього по всій Україні створювалися комісії по боротьбі зі спекуляцією. Директорія зобов'язувала також продавати товари по таких цінах, щоб трудящі могли забезпечити себе найнеобхіднішим. Чому в часи Директорії УНР боротьба зі спекуляцією, точніше, з неконтрольованим ростом цін вийшла на перший план? До яких наслідків це могло привести? Врахуйте при цьому як економічні, так і соціальні наслідки спроб Директорії приборкати спекуляцію методами прямого державного тиску.

13. 25 січня 1919 р. офіційне видання Директорії «Вісник УНР» писало, що зупинилося будівництво, нестатки життя відчуває кожен житель міста. В країні, яка багата хлібом, міста сидять без хліба. Не вистачає світла, зупинилися трамваї. Дуже швидко ростуть ціни на найнеобхідніші речі. Скорочується рух на залізницях, нестача сировини привела до зупинки заводів. Вартість грошей зменшується надзвичайно швидко, а ціни ростуть з кожним днем. Якими причинами була обумовлена така ситуація в українській економіці в січні 1919 р.? До яких наслідків могло привести подальше загострення кризи у суспільстві?

Вирішуючи ці завдання, старшокласники відзначали, що головним соціально-економічним питанням української національно-демократичної революції було аграрне питання. В ході революції необхідно було вирішити кому буде належати земля — поміщикам чи селянам. Розв'язання цього питання в той чи інший бік породжує як соціальні, так і економічні наслідки. В разі розв'язання аграрного питання на користь селянства зникає соціальна напруга в українському селі. При цьому утворюється велика кількість середніх та малих селянських господарств. Такі господарства виробляють дуже мало товарної продукції. Їх власники намагаються перш за все задовольнити власні потреби. На ринку вони надають дуже незначну кількість продукції. Оскільки заходи П.Скоропадського відновлювали поміщицьке землеволодіння, то йому необхідно було вирішити економічну сторону аграрного питання, тобто, підвищити товарність сільських господарств. Але водночас це привело до значного зростання соціальної напруги в українському селі. Саме тому Директорія УНР розв'язала аграрне питання на користь селянства. При цьому вона намагалася зняти соціальну напругу в українському селі. Але водночас такі дії Директорії УНР могли привести і до інших суттєвих економічних наслідків, зокрема, значного зниження товарності сільськогосподарського виробництва.

Вирішуючи наступне завдання, десятикласники відзначали, що політика «вільних цін» за

часів гетьманату П.Скоропадського привела до стрімкого росту цін як на продовольчі, так і на промислові товари. Дуже швидко рівень цін опинився набагато вище купівельної спроможності населення. Тому Директорія УНР прагнула скасувати так звану «вільну торгівлю». Але спроба контролю за цінами за допомогою прямого державного тиску привела до того, що товари перекочували на «чорний» ринок, який зовсім неможливо було контролювати. В результаті соціально-економічна криза в українському суспільстві ще більше поглибилася. Саме тому «Вісник УНР» писав, що дуже стрімкі темпи знецінення грошей провокували ще більший ріст цін та поглиблення соціально-економічної кризи у суспільстві.

Досвід вивчення економічних питань в курсі вітчизняної історії доводить, що саме в цьому місці виникають найбільш сприятливі умови для засвоєння на доступному десятикласникам рівні механізму інфляційних процесів у економіці. Цей механізм розкривається вчителем приблизно так. Як відомо, ціни на ринку визначаються співвідношенням між попитом та пропозицією. В умовах падіння виробництва пропозиція зменшується. Попит же залишається на попередньому рівні і навіть зростає за рахунок ажіотажу. Саме тому починається ріст цін. Для того, щоб підтримувати товарообіг, потрібно більше грошей, ніж в докризовий період. Як результат, в обігу зростає грошова маса. Зростання грошової маси, в свою чергу, провокує ріст цін. Таким чином, утворюється зачароване коло: «ціни» — «грошова маса» — ще більші «ціни». Починається розвиток так званої «цінової спіралі». Вона буде розкручуватися до того часу, поки не буде зруйновано весь економічний механізм суспільства. Оскільки з тими економічними закономірностями, які викладені у завданні 13, десятикласники уже неодноразово зустрічалися, то розв'язок цього завдання істотних складнощів не викликає. Тому вважаємо недоцільним докладно висвітлювати хід його вирішення.

Висвітлюючи політику більшовиків в Україні у 1919 р. учитель може запропонувати десятикласникам наступні творчі завдання.

14. У 1919 р. Раднарком України здійснив такі заходи у сфері економіки.

Була запроваджена загальна трудова повинність.

Заборонялася вільна торгівля.

Впроваджувалася продовольча розкладка та карткове постачання продуктів харчування у містах.

Були націоналізовані усі промислові підприємства та банки.

Якими причинами були обумовлені саме такі заходи більшовиків у галузі економіки?

До яких наслідків вони могли привести?

15. Після впровадження більшовиками в Україні продовольчої розкладки та заборони вільної приватної торгівлі масовим явищем стало т. зв. «мішочництво». «Мішочники» перевозили хліб та інші продукти харчування у міста. Вони продавали цю продукцію за ринковими цінами, які були значно вищі тих, що встановлювала держава. Для боротьби з цим явищем більшовики створювали спеціальні реквізійні відділи. Було також видано постанову, згідно з якою заборонялося перевезення продовольчих та промислових товарів залізничними та водними шляхами. Крім того, на кордонах між українськими губерніями було встановлено митниці. Але здолати «мішочництво» таким чином більшовикам не вдалося. Впровадження ж митниці на кордонах українських губерній привело до розповсюдження контрабандної торгівлі. Чим пояснити, що перераховані заходи більшовиків привели до прямо протилежних наслідків порівняно з бажаними?

16. У листопаді 1919 р. при Уккранднаргоспі були створені виробничі відділи. Кожен з них об'єднував підприємства певної галузі економіки. Існували, наприклад, такі відділи, як відділ залізничного транспорту, водного транспорту, хімічний, електротехнічний, Укрголовцукор та навіть Укрголовсірник. По суті, подібні відділи або ж, як їх тоді називали главки, були одногалузевими монополіями. Вони займалися плануванням, виробництвом, реалізацією продукції, розв'язували питання заготівлі сировини та фінансування виробництва. До яких наслідків могла привести така централізація виробництва?

Досвід використання щойно наведених творчих завдань свідчить про те, що ці завдання особливих складнощів у десятикласників не викликають. Пояснюється це тим, що учні неодноразово зустрічалися з подібними ситуаціями. Тому під час розв'язку цих завдань вони використовували як опорні раніше придбані знання. Так, десятикласники відзначали, що заборона вільної торгівлі, яка була запроваджена більшовиками, приводила лише до того, що промислові та сільськогосподарські товари «перекочували» на «чорний-ринок». Ціни ж в такому разі контролювати було зовсім неможливо. Намагання більшовиків розірвати існуючі економічні зв'язки виявилися марними. Про це засвідчувала «діяльність» «мішочників». Вони перевозили заборонені види продукції в міста і, таким чином, підтримували товарообіг між містом і селом. Припинити цей товарообіг не можна було навіть найсуворішими постановами або впровадженням митниць на кордонах між українськими губерніями.

Розв'язуючи завдання 16, десятикласники

відзначали, що більшовики під час громадянської війни націоналізували *всю промисловість*. Вони утворили так звані главки. Главки об'єднували *всі* підприємства тієї чи іншої галузі промисловості і фактично були *одногалузевими монополіями*. А це означало, що главки як одногалузеві монополії повинні були виключати конкуренцію між тими підприємствами, які входили до складу главку. В результаті підприємства втрачали будь-яку зацікавленість у впровадженні нової техніки та технологій. Працівники ж позбавлялися будь-яких стимулів до праці та втрачали свою кваліфікацію. Крім того, запровадження карткової системи постачання продовольчих та основних непродовольчих товарів жителям міста привела до того, що робітники повністю позбавлялися стимулів до високопродуктивної праці. Наслідками такої політики були суцільна деградація як економіки, так і всього суспільства в цілому.

Багаторічна практика вивчення теми, присвяченої боротьбі України за збереження державної незалежності у 1918—1920 рр., доводить необхідність проведення повторювально-узагальнюючого уроку. На цьому уроці доцільно з метою узагальнення знань школярів використати текстову таблицю.

Можливі два методичних варіанти роботи зі щойно наведеною таблицею. Перший із них полягає в тому, що на самому початку вивчення теми учням пропонується ця таблиця у незаловненому вигляді. Заповнюється таблиця поступово, по мірі опанування відповідним історичним матеріалом. Другий варіант полягає в тому, що вказана таблиця пропонується школярам тільки на повторювально-узагальнюючому уроці. Як перший, так і другий підходи мають як позитивні риси, так і певні вади.

Таблиця. Характеристика економічної політики в Україні у 1917—1920 рр.

Галузі економіки	ЦР		Гетьманат		Директорія		Більшовики	
	Здобутки	Недоліки	Здобутки	Недоліки	Здобутки	Недоліки	Здобутки	Недоліки
1. Сільське господарство.								
2. Промисловість.								
3. Банківська справа.								
4. Торгівля.								

Безумовними позитивними рисами першого варіанта використання таблиці є те, що узагальнення навчального матеріалу відбувається поступово. Саме цей підхід забезпечує належний рівень знань школярів. Недоліком же такого підходу є те, що протягом відповідних уроків опрацювання економічного матеріалу відводиться певну частину навчального часу. Тому часто на уроці немає можливості приділити належну увагу тим чи іншим питанням політичного розвитку відповідних історичних подій. В разі застосування другого варіанту роботи з текстовою таблицею на повторювально-узагальнюючому уроці вивільняється частина навчального часу на поточних уроках теми. Тому вчитель має можливість приділити належну увагу відповідальним політичним питанням. Недоліком же другого підходу є те, що на узагальнюючому уроці учням доводиться оперувати доволі значним обсягом навчального матеріалу, який, до того ж, протягом вивчення теми поступово забувається. В результаті теоретичний рівень узагальнення теоретичного матеріалу може виявитися недостатнім. Використання того чи іншого варіанту опрацювання текстової порівняльної таблиці залежить в кінцевому випадку, по-перше, від того, яку мету ставить вчитель, і, по-друге, від рівня підготовленості класу. Але в будь-якому разі завершальним етапом опрацювання навчального матеріалу, вмішеного в таблиці, має бути евристична бесіда за приблизно такими запитаннями.

— Які дві тенденції історичного розвитку спостерігалися в Україні у 1917—1920 рр.?

— Чому в економічній політиці різних урядів України спостерігалася певна наступність?

— Чому наслідки впровадження тих чи інших заходів в економіці виявлялися дуже схожими?

— Який висновок можна зробити, проаналізувавши результатами економічної політики всіх урядів в Україні в роки визвольних змагань?

Завершальним етапом опрацювання навчального матеріалу теми може бути наступна пізнавальна задача.

17. На початку 20-х рр. один з відомих свого часу істориків, досліджуючи діяльність більшовиків у 1918—1920 рр., висловив думку про те, що комуністи перемогли на воєнному фронті. Однак не має жодного сумніву в тому, що вони потерпіли нищівну поразку на економічному фронті. Фактично, це означає втрату влади, оскільки більшовики не змогли розв'язати найголовнішого питання суспільного розвитку, а саме — питання економічного розвитку українського суспільства. Чи згодні ви з такою думкою? Якими фактами її можна підтвердити або спростувати? Як

свідчить досвід наведеного щойно завдання в ході його розв'язку у школярів особливі складнощі не виникає. Десятикласники наводять чисельні факти, які свідчать про неспроможність більшовиків під час бурхливих подій 1918—1920 рр. розв'язати наболілі економічні проблеми України. Вони вказують, зокрема, на негативний вплив продовольчої розкладки, яка привела до скорочення посівних площ і деградації сільського господарства. Учні говорили і про невдалі спроби більшовиків заборонити приватну торгівлю. А суцільна націоналізація всієї промисловості привела до повної зупинки технічного прогресу. Результатом такої зупинки була абсолютна відсутність зацікавленості працівників в наслідках своєї праці. Саме тому політика «воєнного комунізму», яка була здійснена більшовиками завдяки використанню небажаного в історії насильства, привела до повної деградації всього суспільства. Під час розв'язки цієї задачі один з десятикласників сказав, що в разі, коли та чи інша політична сила виявляється нездатною вирішити економічні проблеми суспільства, вона фактично втрачає і політичну владу, тобто, не може впливати на суспільство у бажаному для цієї влади напрямку. Саме тому можна сказати, що «соціальний» експеримент більшовиків зазнав шквальної поразки уже на початку 20-х рр. XX ст.

Підводячи підсумки економічної освіти десятикласників під час вивчення бурхливих подій 1917—1920 рр., треба відзначити, що програмний матеріал цієї теми відкриває виняткові можливості для формування та поглиблення економічних знань старшокласників. При цьому вчителю слід мати на увазі, що формування основ економічних знань десятикласників відбувається на більш складному фактичному матеріалі, ніж це мало місце раніше. Тому головну увагу в процесі вивчення відповідного навчального матеріалу вчителю слід приділити засвоєнню певних закономірностей економічного розвитку суспільства та впливу тих чи інших заходів економічної політики на все суспільство в цілому.

Досвід автора свідчить, що в разі наявності ґрунтовних базових економічних знань, сформованих у попередні роки навчання, цілком можливе засвоєння навчального матеріалу методом евристичної бесіди. Саме такий підхід дозволяє актуалізувати раніше засвоєні знання та використовувати їх у нових нестандартних ситуаціях. Така співпраця вчителя та учнів приводить до формування більш глибоких та оперативних знань закономірностей розвитку вітчизняної історії.